

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філософських наук, доцента **Чистіліної Тетяни Олександрівни**, доцента кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» на дисертацію **Батракіної Єлизавети Євгеніївни** *«Легітимізаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві»*, подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність дисертаційного дослідження Є. Є. Батракіної визначається тим, що глобалізація призводить до суттєвої трансформації уявлень про принципи та механізми демократичного регулювання. Внаслідок посилення процесу міграції етнокультурне різноманіття сучасних суспільств зростає. Це є однією з найважливіших умов організації соціального життя і постає провідною темою сучасної соціально-філософської думки. Виникає проблема, якою мірою можливе функціонування повноцінної демократії, заснованої на уявленнях про свободу, солідарність та рівність в умовах множинності ціннісних установок, обумовлених культурним різноманіттям. В контексті даного дискурсу вкрай важливим є дослідження практики та теорії демократичної легітимності. Демократичний принцип легітимації відсилає до ідеї загальної волі: політичні рішення повинні виражати інтереси та волю всіх громадян. Але на практиці панує модель представницької демократії, де рішення приймаються за принципом більшості методом виборчої процедури. Вирішити це протиріччя покликана нормативна модель деліберативної демократії шляхом укорінення процесу легітимації у широкій мережі публічних дискурсів, в яких можуть взяти участь усі зацікавлені сторони.

У вітчизняній соціально-філософській думці комплексного дослідження легітимізаційного потенціалу деліберативної демократії до цього часу не проводилося. Отже, дисертація Є. Є. Батракіної набуває ще більшої актуальності. До того ж, в ній представлений міждисциплінарний підхід до аналізу проблеми, що додає роботі цінності. Авторка здійснює своє дослідження на перетині соціальної філософії, політичної філософії, соціальної психології, соціології та політології.

Структура дисертації та викладення результатів дослідження свідчить про високий рівень методологічної культури авторки, логічно вивірену послідовність розгортання теми та уважне ставлення до досягнення мети й реалізації завдань. Спираючись на широке коло наукової літератури, та на власний концептуальний задум, окреслений формулюванням теми, об'єкта, предмета та завдань дослідження, Є. Є. Батракіна переконливо формулює *наукову новизну* отриманих результатів. Кожне з положень новизни отримує належну аргументацію, що можна відстежити у тексті дисертації. Тому всі основні положення дисертації мають високий ступінь обґрунтованості, є достовірними і відповідають вимогам. Авторка робить суттєвий внесок у вирішення наукової та практичної проблеми демократичного регулювання в умовах полікультурності сучасного суспільства. Виділяючи три функції деліберативного процесу, від виконання яких залежить ступінь його легітимності та результативності, авторка здійснює послідовний аналіз проблем функціонування деліберативної демократії та узагальнює можливості реалізації її легітимізаційного потенціалу.

У першому розділі дисертації авторка осмислює трансформації методологічних принципів легітимації (дорефлексивного, релігійного, раціонального) та визначає нові виклики легітимації, пов'язані із зростанням полікультурності суспільства. Це обумовлює пошук авторкою відповідних сучасному соціуму нових легітимаційних стратегій. У висновках до розділу робиться акцент на відповідності моделі деліберативної демократії концепції полікультурного суспільства, яка, в свою чергу, більше відповідає сучасній соціальній реальності, ніж популярна в минулому концепція мультикультуралізму. Теоретично це обумовлюється відмовою від трактування культур як самодостатніх однорідних утворень. Культури розглядаються авторкою як мінливі та проникні мережі наративів, у яких культурні цінності та смисли постійно переінтерпретуються в ході громадського дискурсу.

У другому розділі дисертації аналізуються основні складові деліберативної моделі демократії. Особлива увага приділяється публічній сфері та громадянському суспільству, як її органічному субстрату. Робиться висновок про позаісторичний характер феномену публічності. Найбільшою цінністю цього розділу є те, що авторкою формулюється та пояснюється робоча схема у вигляді трьох функцій деліберативного процесу (когнітивної, інклюзивної та етичної). Вона застосовується у наступному розділі для системного аналізу легітимаційних можливостей деліберативної демократії.

Третій розділ присвячений аналізу реальних деліберативних процесів у полікультурному суспільстві та проблем функціонування нормативної моделі деліберативної демократії на практиці. На базі критики деліберативної демократії сформульовані концептуальні доповнення її теоретичної моделі, які уможливають новий системний підхід до її вивчення. Цікавим є аналіз процесів деліберації на прикладі практик переговорного процесу між представниками радикально різних світоглядів та культур (підрозділ 3.3.). Це дає можливість авторці сформулювати висновки та рекомендації щодо вдосконалення деліберативної функціональності з метою реалізації її легітимаційного потенціалу. У підрозділі 3.4. дисертантка визначає та аналізує когнітивні викривлення, які виникають в ході політичного дискурсу внаслідок процесів стереотипізації. Аналіз реалізації принципів деліберативної демократії в Інтернет-комунікаціях, здійснений авторкою у підрозділі 3.5., дає можливість глибше осягнути переваги та недоліки деліберативної моделі в контексті нових технічних можливостей обміну інформацією. Отже, обраний у третьому розділі практичний вектор дослідження значно посилює новизну та цінність дисертації, адже більшість літератури з аналізу деліберативної моделі демократії присвячено її межах як нормативної теорії, а Єлизавета Євгеніївна аналізує її життєву практику, яка існує в демократичному суспільстві.

В той же час, окрім наведених вище позитивних характеристик дисертаційної роботи, в процесі опрацювання тексту виникають деякі *дискусійні питання та зауваження*.

1. Судячи з назви першого розділу «Соціально-філософське осмислення комунікативної трансформації легітимаційних засад демократії», авторка має на меті розкрити процес відображення історичної трансформації основних легітимаційних механізмів демократичного регулювання у соціально-філософських теоріях. Але, не дивлячись на логічність та послідовність аналізу проблеми у тексті

розділу, у висновках чітко не конкретизується, як саме відбувалася трансформація легітимаційних засад демократії західного суспільства, які її передумови, етапи та сутнісні ознаки. Процес соціально-філософського осмислення цих трансформацій представлений частково. Основна увага приділяється узагальненню критики теорії мультикультуралізму. Тому висновки до першого розділу виглядають незавершеними.

2. У підрозділі 1.1. дисертації Єлизавета Євгеніївна приділяє увагу аналізу виділених М. Вебером типів легітимного панування – традиційного, харизматичного та легального. Вони, за висновком авторки, відображають історичну трансформацію основних принципів легітимації соціально-політичного порядку, яка відбувалася у декілька етапів: дорефлексивний і релігійний (відповідають традиційному типу панування) і раціональний (відповідає легальному типу) [с. 27 дисертації]. Далі ці етапи аналізуються і формується певна теоретична схема. Цю схему авторка відображає у авторефераті дисертації та анотації, отже, вважає її важливою. Але схема виглядає незавершеною. Адже в ній відсутній етап трансформації принципів легітимації соціально-політичного порядку, який відповідав би харизматичному типу легітимного панування. Хотілося б зрозуміти, чому авторка не приділяє йому місця у своїй схемі? Питання не лише логічної відповідності троїстій типології легітимності М. Вебера, а й практичної значущості запропонованої схеми. Її можна було б плідно використати в дослідженнях проблем політичної історії. Але без включення до неї харизматичного типу легітимності та розуміння, які принципи соціально-політичного порядку йому відповідають, це неможливо. Хоча сам тип харизматичного панування з притаманним йому культом особистості політичного лідера мав місце в недалекому минулому деяких європейських країн, в тому числі України, а його наслідки даються взнаки у соціально-політичному процесі дотепер.

3. Значна частина дисертації присвячена аналізу практичних проблем, пов'язаних з легітимацією в полікультурному суспільстві, та визначенню шляхів їх подолання. Але серед цих проблем чомусь не приділяється уваги проблемі маніпуляції процесом обговорення та формування суспільної думки, яка, безперечно, має свій вплив на результат легітимації. Ця проблема лише епізодично згадується у підрозділах 3.1.1. та 3.5. Однак пошук дієвих механізмів захисту публічної сфери від маніпуляції є вкрай важливою задачею в сучасних соціально-політичних умовах. На важливості проблеми маніпуляції наголошував у своїх працях і Ю. Габермас. Адже маніпуляція, представляючи собою явище, засноване на чіткій цілераціональності, використовує найрізноманітніші засоби впливу на процес легітимації і проникає у процес публічного соціально-політичного дискурсу, намагаючись його спрямовувати та визначати результат. В процесі маніпуляції часто експлуатуються культурні відмінності та особливості, наприклад, мовні питання, регіональні, етнічні та субетнічні потреби та відмінності, риси національного характеру тощо. Вони експлуатуються з чітко визначеною метою – вплинути на процес та результат легітимації, і в більшості випадків маніпуляційні технології досягають своєї мети, що можемо побачити, зокрема, на прикладі маніпуляцій з міжкультурними відмінностями в процесі передвиборчих обговорень. Навіть відбір та пропозиції тем для публічних дискусій часто є результатом маніпуляцій. Таким чином, маніпуляція є наявною проблемою процесу легітимації,

яку вкрай необхідно було б окреслити в дисертації та розробити дієві механізми її подолання або хоча б мінімізації її впливів.

4. Єлизавета Євгеніївна у тексті дисертації неодноразово підкреслює, що в деліберативній демократії публічний дискурс та можливість досягнення його позитивного результату напряду залежать від прийняття та дотримання всіма учасниками принципу порозуміння. А в підрозділі 3.3. на основі даних емпіричних досліджень ця теза підтверджується. На конкретних прикладах показано, як дотримання принципу порозуміння дозволило учасникам обговорень узгодити свої потреби та інтереси і досягти позитивного результату, незважаючи на культурні відмінності. Виникає питання: як учасники або модератори дискусії можуть переконатися, що всі залучені сторони комунікативного процесу розділяють та підтримують принцип порозуміння і будуть його дотримуватися в процесі обговорення? Які конкретні індикатори та показники цієї згоди і чи існують вони взагалі? Адже, бувають ситуації, коли одна або декілька зі сторін – учасників дискусії не бажають дотримуватися принципу порозуміння та йти на компроміси, і мають на меті «просування» своїх інтересів будь-якою ціною, без урахування потреб іншої сторони. Це є практичною проблемою деліберативного процесу. У зв'язку з цим постає ще одне питання: як ця проблема розв'язується в рамках теоретичної моделі деліберативної демократії? На с. 160 дисертації (підрозділ 3.3.) авторка підтверджує наявність цієї проблеми, називаючи її «неделіберативною розбіжністю» та констатує, що це – зупинка деліберативного процесу. Тоді як розв'язати соціально-значуще питання, навколо якого передбачалася дискусія, але зайшла в тупик внаслідок «неделіберативної розбіжності»?

5. Зауваження технічного характеру. На мою думку, для відображення інформації у деяких частинах тексту варто було б використовувати такі засоби його організації, як схеми, діаграми, таблиці. Це дало б можливість впорядкувати наведену інформацію, підвищити чіткість її відображення та покращило сприйняття читачами. Зокрема, означені засоби доцільно було використати у підрозділах 2.1. (виклад теорії О. Апеля), 2.2. (результати аналізу теорії Дж. Коена), 2.5. (виділення компонентів деліберативної системи), 3.3. (статистичні дані та інші результати емпіричних досліджень, аналізованих у підрозділі).

Висловлені зауваження не знижують науково-теоретичної та практичної цінності дисертаційної роботи та не ставлять під сумнів її результати. Дисертація Є.Є. Батракіної є оригінальним, цілісним та завершеним дослідженням проблеми, виконаним на високому науково-теоретичному та методологічному рівні. Технічне та стилістичне оформлення здійснено належним чином. Тема дисертації є актуальною, наукові положення та висновки – обґрунтованими та достовірними, їх наукова новизна не викликає сумнівів. Відзначається професійний підхід дисертантки до підбору літератури: дослідження спирається на авторитетні джерела та наукову літературу загальною кількістю 232 найменування, з яких 133 - англійською мовою.

Основні положення дисертації достатньо повно представлені в авторефераті, а також у 16 авторських публікаціях, з яких 7 наукових статей опубліковано у фахових виданнях України в галузі філософських наук, 1 стаття - у закордонному

виданні, 8 публікацій апробаційного характеру за результатами участі у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у розробці філософсько-методологічних основ комплексного аналізу деліберативної у сучасному суспільстві, а також для дослідження актуальних та можливих трансформацій сучасної демократії, зокрема, у процесі розробки стратегій демократизації українського суспільства та удосконалення механізму демократичного регулювання. Матеріали дисертаційного дослідження також будуть корисними при підготовці навчальних курсів з соціальної філософії, соціальної психології, політології, соціології.

Таким чином, на підставі аналізу тексту дисертації, автореферату, публікацій результатів дослідження у фахових наукових виданнях можна зробити висновок, що дисертація є самостійною, завершеною, інноваційною працею, у якій на фундаментальному рівні вирішено актуальну для сучасної соціальної філософії наукову проблему. Дисертація Є.Є. Батракіної «Легітимізаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві» відповідає вимогам МОН України, зокрема пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її авторка Батракіна Єлизавета Євгенівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент -

доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

кандидат філософських наук, доцент

Т.О. Чистіліна

Підпис	<i>Чистіліної Т.О.</i>	засвідчую
Провідний фахівець відділу кадрів	<i>О.М. Скорикова</i>	